

BOZOR IQTISODIYOTINING IJTIMOIIY YO'NALTIRILGANLIGI VA UNING O'ZBEKISTONGA XOS XUSUSIYATLARI

Norboyeva Dilafruz Jumakulovna
*Samarqand iqtisodiyot va servis
instituti, "O'zbek tili va adabiyoti"
kafedrası o'qituvchisi
norboyeva_dilafruz@gmail.com*

Fayzullayeva Sabrina Uyg'un qizi
*Samarqand iqtisodiyot va servis
instituti talabasi
fayzullayevasabrina0206gmail.com*

Annotatsiya: ushbu maqolada bozor iqtisodiyotining ijtimoiy yo'naltirilganligi va uning o'zbekistonga xos xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, pul, tovar, bozor, iste'molchi, tadbirkorlar.

Ma'lumki, tovar ishlab chiqarish, ayirboshlash jarayonlarining rivojlanishi natijasida pulning kelib chiqishi tovar-pul munosabatlarining shakllanishiga va ishlab chiqarishning rivojlanishiga turtki berdi, shuning bilan bir qatorda bozor-iqtisodiyotini vujudga kelishiga shart-sharoit yaratib berdi.

Bozor iqtisodiyotining kelib chiqishi va mavjud bo'lishining umumiy sharoitlari, **birinchidan**, xususiyl mulkchilikning paydo bo'lishi, **ikkinchidan**, ijtimoiy mehnat taqsimoti hisoblanadi.

Bu ikkala shart ijtimoiy xo'jalikning tovar shaklini vujudga keltiradi. Tovar ishlab chiqarishning mavjud bo'lishi pul muomalasi, ayirboshlash, taqsimlash va iste'molning bozor orqali hal bo'lishini bildiradi.

Bozor iqtisodiyoti – bu tovar ishlab chiqarish, ayirboshlash va pul muomalasi qonun-qoidalari asosida tashkil etiladigan va boshqariladigan iqtisodiy tizimdir. Bozor iqtisodiyotining asosida tovar-pul munosabatlari yotadi.

Bozor iqtisodiyotining ob'ekti va sub'ekti bo'ladi. **Obyekt** - bu moddiy narsalardir. **Subyekti** esa moddiy narsalarga egalik qiluvchi kishilardir, ya'ni yollanma ishchilar, tadbirkorlar, ssuda kapitali egalari, qimmatli qog'ozlar egalari va barcha iste'molchilar.

Bozor xo'jaliginig barcha **asosiy subyektlari** uchta guruhga bo'linadi:

1. Uy xo'jaliklari;
2. Korxonalar (tadbirkorlik sektori);
3. Davlat.

Uy xo'jaliklari - iste'molchilar bo'lib, ular ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarni iste'mol qiladilar. Ular mulk egasi hamda ishlab chiqarish omillarini

yetkazib beradilar, iqtisodiy resurslarni sotishdan olingan pul daromadlarini shaxsiy ehtiyojlariga sarflaydilar.

Tadbirkorlik sektori – bu daromad (foyda) olish maqsadida amal qiluvchi iqtisodiyotning birlamchi bo'g'ini hisoblanadi.

Davlat – foyda olishni maqsad qilib qo'ygan, asosan iqtisodiyotni tartibga har xil byudjet tashkilotlari va muassasalari sifatida namoyon bo'ladi.

Bank – iqtisodiyotning me'yoriy amal qilishi uchun zarur bo'lgan pul massasi harakatini tartibga solib turuvchi moliya-kredit muassasasidir.

Bozor iqtisodiyotini to'rtta iqtisodiy mexanizm tartibga solib turadi:

1. Narx;
2. Talab;
3. Taklif;
4. Raqobat.

Birinchisi, klassik yoki sof bozor iqtisodiyoti bo'lib, g'arbdagi rivojlangan mamlakatlarda xix asrning oxirlariga davom etgan. Uning asosiy belgilari quyidagicha bo'lgan:

1. Xususiy mulkchilikka asoslagan holda iqtisodiy faoliyat yuritish;
2. Kapital va ishlab chiqarishning korxonalar miqyosida umumlashganligi;
3. Tadbirkorlar, ishchilar, ishlab chiqaruvchi va iste'molchilarning shaxsiy erkinligi;
4. Tadbirkorlarning yuqori foyda olishlar uchun kurashlari;
5. Iqtisodiyotning talab va taklif, king bozor narxi va raqobat kurashlari asosida tartiblanishi;
6. Aholining ijtimoiy himoyaqilinmasligi, ishsizlikning va aholi ijtimoiy tabaqalashuvining kuchayishi.

Bozor iqtisodiyotining ikkinchi ko'rinishi - hozirgi zamon rivojlangan bozor iqtisodiyoti bo'lib, xix asrning oxiri va xx asr boshlaridan buyon amal qilib kelingan. Uning asosiy belgilari:

1. Mulchilikning turli shakllariga, ya'ni, xususiy, davlat, jamoa, aralash ko'rinishlariga amal qilgan holda iqtisodiy va tadbirkorlik faoliyati yuritilishi;
2. Kapital va ishlab chiqarishning yuqori darajada umumlashganligi, mulkning bir qismi yirik monopoliyalar va davlat qo'lida to'planib, milliy va xalqaro miqyosda umumlashganligi;
3. Iqtisodiyotni tartibga solishda davlatning faol ishtiroki. Davlat fan-texnika taraqqiyotini qo'llash, turli iqtisodiy tadbirlarni o'tkazish, rivojlanish istiqbolini

aniqlash, turli sohalar va tarmoqlar o'rtasidagi nisbatlarni tartibga solish chora-tadbirlarini belgilash vazifalarini bajaradi.

4. Xo'jaliklarni yuritishda reja usulidan foydalanishning kuchayishi (biznes rejasi, marketing tizimi orqali boshqarish).

5. Ijtimoiy himoyaing kuchayishi. Bunda davlatga, jamoalar va xususiy kishilarga tegishli turli xil ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy sug'urta fondlarining vujudga kelishi.

Hozirgi zamon bozor xo'jaligi iqtisodiy xususiy va davlat sektorlarining o'zaro aloqasiga asoslanadi.

Har qanday iqtisodiy tizim singari bozor iqtisodiyoti ham iqtisodiyotning umumiy muammolarini ifoda etuvchi qo'yidagi savollarga javob topishi zarur: ya'ni, nima va qancha miqdorda ishlab chiqarish zarur? Qanday texnika va texnologiya bilan ishlab chiqarish zarur? Kim uchun ishlab chiqarish zarur?

Bozor iqtisodiyoti sharoitida:

1. Ko'proq foyda beradigan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqariladi;
2. Puli bor, tovarlarni yuqori foyda olish imkonini beradigan narxlarda sotib olish layoqatiga ega xaridorlar uchun ishlab chiqariladi;
3. Yuqori foyda olishni ta'minlaydigan, tejash imkonini beradigan texnika va texnologiya yordamida ishlab chiqariladi.

Umuman olganda: aholi ehtiyoji uchun zarur miqdor va turdagi tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish; mavjud resurslardan samarali foydalanib, yangi texnika va texnologiya asosida ishlab chiqarish; aholi iste'moli uchun zarur ne'matlarni ishlab chiqarish kerak deyish mumkin.

Bozor iqtisodiyotining quyidagi **afzalliklari** mavjud:

1. **Resurslarning taqsimlashni samaradorligi.** Bozor iqtisodiyoti raqobatli bo'lgani sababli, resurslarni jamiyatga eng zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishga yo'naltiriladi. Ishlab chiqarishda yangi texnika va texnologiyalar qo'llaniladi.

2. **Erkinlik.** Bozor iqtisodiyoti tizimining muhim afzalliklaridan biri shundaki, u shaxsiy erkinlikka imkoniyat yaratib beradi. Bozor iqtisodiyoti tadbirkorlik va tanlash erkinligini yaratadi.

3. **Harakatchanlik** . Bozor iqtisodiyoti har bir shaxs, korxonalar, firma va korporatsiyalar tinimsiz harakatda va izlanishda bo'ladi.

Chunki, xo'jasizlik, sustkashlik, beg'amlik har qanday xo'jalik tizimini xonavayron qilishga olib keladi. Bozor iqtisodiyoti million-million kishilarni harakatga soladi.

Bozor iqtisodiyotining afzalliklari bilan birga uning ko'plab ijobiy jihatlari ham bor. Ya'ni:

1. Ishlab chiqarishning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashuvi va ko'nikishning yuqori darajasi;
2. Fan va texnika yutuqlaridan foydalanish, ularni ishlab chiqarishga joriy etishning jadal surati;
3. Turli tuman ehtiyojlarni qondirish, mahsulot sifatini oshirish qobiliyati;
4. Buzilgan muvozanatni nisbatan tezlik bilan qayta tiklash;
5. Cheklangan axoborot - turli resurslarning narx darajasi va ularning sarflanish darajasiga yo'nalgan holda bozor iqtisodiyotining muvaffaqiyatli amal qila olish imkoniyati.

Bozor iqtisodiyotining asosiy ziddiyati ham mavjud: raqobatning kuchsizlanishiga yo'l qo'yish va uni rag'batlantirish. Raqobat kuchsizlanishining ikkita asosiy manbai mavjud:

Birinchisi, bozor iqtisodiyotidagi erkin muhitda tadbirkorlar foyda ketidan quvib va o'z iqtisodiy mavqeini yaxshilashga intilib, raqobatning cheklangan yo'lidan ozod bo'lishga harakat qiladilar. Firmalarning qo'shilib ketishi, kompaniyalarning xufyona kelishuvi, shavqatsiz raqobat - bularning hammasi raqobatning kuchsizlanishi va uning tatibga soluvchilik ta'sirining pasayib borishiga olib keladi;

Ikkinchisi, bozor tizimi rag'batlantiriladigan texnika taraqqiyoti ham raqobatning zaiflashuviga olib keladi. Eng yangi texnologiya:

Juda katta miqdordagi real kapitaldan foydalanishni, yirik bozorlar bo'lishini, kompleksli, markazlashgan va qat'iy bir butun bo'lib birlashgan bozorning tarkib topishi, boy va i shonchli xom-ashyo manbalarini talab qiladi.

Jamiyat a'zolari daromadlaridagi tengsizlikni kuchayib borishi va aholining tabaqalanishi - **bozor iqtisodiyotining navbatdagi ziddiyatidir**.

Ijtimoiy ne'matlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, bozorga taklif qilishga qodir emasligi - bu **umumiy e'tirof qilingan ziddiyatlaridan biridir**. Tovarlar hajmi bilan pul massasi o'rtasidagi ro'y berib turadigan nomuvofiqlikni bartaraf etolmasligi ham uning ziddiyatli tomonlarini bildiradi. Bozor tizimi jamiyatni ehtiyoji yuqori bo'lgan tovarlar bilan ta'minlashga ham kafolat bermaydi. Raqobatning kuchsizlanib borishi iste'molchining erkinligiga ham putur yetkazadi. Bozor tizimi o'zining iste'molchining xohishiga ancha mos keluvchi resurslarni taqsimlash layoqatini ham yo'qotib borishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жуманиёзов Х., Собирова М., Нигманова У. Глобаллашув асослари. –Т.: 2015.
2. Karimov M., Turgunov A. va boshqalar. Axborot xavfsizligi asoslari. –Т.: 2013.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. –Т.: 2003.
4. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги: атамалар ва таърифлар. Тармоқ стандарти:
4. О'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. -Т.: Davlat ilmiy nashiryoti, 2000.
5. Гаффарова Г. Ахборот ва ахборотлаштириш жараёнларининг фалсафий-методологик муаммолари. Фалс. фан. номз. дис. –Тошкент, 2008.
6. Otamuratov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy havfsizlik. –Т.: 2013.
7. Darslik / A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov; – Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2020. В <https://soff.uz>
8. Alekseevna, С. Т., & Daminovna, R. M. (2024). BUXGALTERIYA HISOB I SHAKLLANISHI VA HOZIRGI DAVRDAGI HOLATI. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 2(4), 387-391.
9. Чернова, Т. А., & Норбоева, Д. Д. (2020). Восточные реалии в повести Михаила гара «Золотая пыль махалли». Архивариус, (3 (48)), 90-92.
10. Чернова, Т. А. (2020). Диалог культур как основа толерантности в современном обществе. In Colloquium-journal (No. 33 (85), pp. 71-73). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості.
11. Чернова, Т. А., & Хамраева, Д. А. (2021). РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКИХ ГРУППАХ. ББК 81.025. 7Я 43 А 520, 48.
12. Чернова, Т. А., & Норбоева, Д. Д. (2019). «ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПИСАТЕЛЕЙ УЗБЕКИСТАНА. In Экология языка и речи (pp. 245-250).
13. Chernova, T. (2020). THE IMAGE OF ISKANDER IN MODERN RUSSIAN-LANGUAGE LITERATURE. Интернаука, (24-2), 56-57.
14. Ашурова, О. Ю., & Шодиев, Ж. (2024). ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В УЗБЕКИСТАНЕ. The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development, 2(4), 67-73.
15. Ашурова, О. Ю., & Шодиев, Ж. (2024). РИСКИ И ВЫЗОВЫ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ. Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari, 2(4), 66-70.
16. Hamzaevna, S. J., Hamzaevich, S. J., Roziqovna, R. M., & Shodievich, S. H. (2024). OLIY O 'QUV YURLARINING ILK KURSLARIGA QABUL QILINGAN TALABALAR RUHIY HOLATIGA BIOLOGIK RITM O 'ZGARISHINING SALBIY TA'SIRLARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 2(4), 201-203.